

obilježja razvoja mješovitih gospodarstava u slavonsiji i baranji

robert kurbel
olga kurbel

poljoprivredni fakultet
sveučilišta u osijeku,
osijek, jugoslavija

primljeno listopada 1988.

uvodne napomene

Pojam mješovitih gospodarstava vezan je za pojavu dualiteta, odnosno pluraliteta u stjecanju prihoda, odnosno dohotka domaćinstva, tj. za slučajeve gdje poljoprivredno seljačko domaćinstvo u toku analizirane godine ostvaruje, pored prihoda od vlastite poljoprivrede, također i veće ili manje prihode na osnovi zapošljavanja svojih članova u stalnom radnom odnosu. Pri tome je potrebno istaknuti da se dualitet ili pluralitet u stjecanju prihoda javlja u vidu raznih oblika privređivanja izvan gospodarstva (pored osobnog dohotka iz radnog odnosa također i kao mirovina, invalidnina i socijalna pomoć, pružanje raznih usluga za drugoga, primjerice kirijašenje, rad traktorom, pečenje rakije, obrtničke usluge, nadničarenje, kućna radinost, sakupljanje šumskih plodova, ljekovitog bilja i drugih proizvoda te prihod od vlastite šume). Međutim, kod mješovitih gospodarstava obavezno se pojavljuje samo jedan od navedenih prihoda izvan vlastitog gospodarstva u obliku prihoda od stalnog zaposlenja izvan gospodarstva,

Veliki broj mješovitih gospodarstava u nas održava ekonomsku diferencijaciju i polarizaciju na selu koja nastaje povećanjem ukupne, a posebno robne proizvodnje.

Longitudinalno istraživanje koje autori provode u već nekoliko navrata pokazuje ponajprije da je u Slavoniji i Baranji kasnije nego u Hrvatskoj započeo proces masovnijeg nastanka mješovitih gospodarstava. Glavnina tih gospodarstava nalazi se u najnižim posjedovnim kategorijama, iako, posljednjih godina, ovom procesu podliježu i krupnija gospodarstva. Prosječno, mješovita gospodarstva imaju i više članova i više aktivnih nego poljoprivredna i ostala. Udjel žena koje rade na gospodarstvu smanjuje se, ali slabijim tempom nego kod poljoprivrednih gospodarstava. Također, povećava se prosječna veličina posjeda u vlasništvu mješovitog domaćinstva. Opremljenost gospodarstva sve je bolja, a domaćinstva su opremljena bolje od ostalih.

dok se ostali oblici privređivanja pojavljuju neobavezno kako kod mješovitih, tako i kod čisto poljoprivrednih, nepoljoprivrednih i ostalih gospodarstava.

Kao uzroci nastajanja mješovitih gospodarstava i kao faktori njihova masovnog razvoja i održavanja mogu se naznačiti slijedeći momenti.

1. Industrijski razvoj svuda je u svijetu, a naročito u Evropi, bio znatno brži od mogućnosti urbanizacije (izgradnje stanova i prateće infrastrukture za radnike). Rekrutiranjem radnika sa sela iz mješovitih gospodarstava, tj. radnika-seljaka, omogućeno je povećanje viška rada, s obzirom da je radnik-seljak radio za nižu najamninu na što ga je prisiljavao postojeći nizak i nesiguran dohodak u sitnovlasničkoj poljoprivredi.

2. U svim zemljama industrijalizacija započinje u uvjetima kada poljoprivredno stanovništvo čini pretežan dio ukupnog stanovništva, tako da je veliki dio te radne snage nezaposlen ili nedovoljno zaposlen. Kada je započeo proces industrijalizacije — radna snaga sa sela odlazi u gradsku privredu u opsegu koji dopušta mogućnost zapošljavanja u industriji. Jedan dio odlazi definitivno iz poljoprivrede i sa sela, dok drugi dio ostaje na gospodarstvu, a stalno se zapošljava izvan gospodarstva, najčešće u industriji, ali i u građevinarstvu, prometu i drugdje.

3. Sitna porodična poljoprivreda ostvaruje znatno niži prosječni dohodak. Jaz između industrije i poljoprivrede znatno se ublažava pojavom dualiteta dohotka u mješovitom gospodarstvu, čime se odnosi u dohocima između industrije i poljoprivrede znatno poboljšavaju ako se dohocima iz vlastite poljoprivrede dodaju dohoci ostvareni izvan gospodarstva. Odatle se pojava mješovitih gospodarstava javlja ovdje kao odraz težnje sitnog poljoprivrednika za višim dohotkom, višim standardom življenja i sigurnijom egzistencijom, čime se istovremeno znatno ublažuju razlike u ekonomskom položaju između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva kao i socijalni i politički problemi u društvu.

4. Pojavu i brojnost mješovitih gospodarstava određuje koncepcija i strategija industrijskog razvoja jedne zemlje. U zemljama gdje je disperzija privrednih poduzeća veća, tj. gdje postoji naglašena decentralizacija industrije — veća je i zastupljenost mješovitih gospodarstava. Tamo gdje dominira centralizacija industrije i urbanizacija — sve je više onih koji definitivno odlaze sa gospodarstva i sa sela, te će biti relativno manje mješovitih gospodarstava.

Suvremeni industrijski razvoj nije mimoišao proizvodnju hrane. Sve faze prerade poljoprivrednih proizvoda u finalne prehrambene proizvode prerastaju u posebne industrijske grane čiji su kapaciteti locirani u poljoprivrednim regijama i selima, a apsorbiraju radnu snagu sa poljoprivrednih gospodarstava pretvarajući ih u mješovita, čime značajno pridonose boljem uključivanju poljoprivrede u industrijski način proizvodnje. Identičan je slučaj utjecaja poljoprivrednih kombinata na selo u našim uvjetima.

Intenzitet pojave mješovitih gospodarstava po pojedinim zemljama pokazuje različit nivo sudjelovanja u ukupnom broju gospodarstava (od SR Njemačke 20,00%, Švicarske 51,12%, Austrije 54,19%, SAD 54,28% do Japana sa 87,56%), što je moguće dovesti u vezu s posto-

ječim razlikama u opsegu centralizacije (SR Njemačka) ili decentralizacije industrije (Japan). Međutim u svim zemljama karakteristično je da su mješovita gospodarstva najviše zastupljena u najsitnijim posjedovnim kategorijama (P. Marković i sur., 1980).

Razlozi zbog kojih osobe zaposlene izvan vlastitog gospodarstva ipak ostaju na gospodarstvu jesu slijedeći (P. Marković i sur., 1980):

a) Nizak dohodak iz vlastite poljoprivrede ne omogućava porodici normalnu egzistenciju tako da ona tek dopunskim privređivanjem nadoknađuje razliku i približuje se dohocima u ostaloj privredi. Pri tome mogu se pojaviti slučajevi da gospodarstvo daje glavni, a radni odnos dopunski dio dohotka, ili obrnuto.

b) Nemogućnost osiguranja stana u gradu — industrijskom centru zbog zaostajanja stambeno-komunalne izgradnje za tempo industrijalizacije — primorava mnoge zaposlene da ostaju na selu i putuju do radnog mjesta.

c) Razvoj prometa, naročito prigradskog kao i masovna nabava automobila — skraćuje udaljenosti i olakšava dolazak na posao onima koji stanuju i žive na selu.

d) Nemogućnost da se ostave roditelji ili drugi članovi domaćinstva, te se unutar domaćinstva vrši podjela rada na one članove koji se orijentiraju na rad u poljoprivredi, odnosno na gospodarstvu i one koji stječu i donose prihode u novcu od rada izvan gospodarstva.

e) Želja da se zadrži zemlja, kuća, posjed, inventar (očevina—djedovina), odnosno težnja za održanjem posjeda kao najsigurnijeg oblika vrijednosti imovine koja ne devalvira inflacijom. Tome treba dodati i niz drugih praktičkih ili psiholoških momenata (Werschnitzky, 1975) kao npr.: opskrbljivanje jeftinijim, a zdravim životnim namirnicama (bez pesticida i drugih štetnih tvari), osiguranje egzistencije za slučaj nezaposlenosti, lakše zadovoljavanje potreba porodice (npr. školovanje djece), financiranje krupnijih investicija u gospodarstvu (nabava strojeva) ili otplate dugova, neposredno psihičko zadovoljstvo zbog uspjeha u proizvodnji, odgoj djece u prirodnom i zdravom ambijentu i očuvanje tradicionalne povezanosti porodice za posjed, »za zemlju«.

Dvojno zanimanje domaćina — vlasnika gospodarstva zahtijeva u pravilu drukčiju organizaciju gospodarstva, tj. često je potrebno ekstenzivnije privređivati i eventualno napustiti one proizvodnje koje su radno intenzivne, te se ne mogu uskladiti s obavezama u okviru glavnog zanimanja — radnog odnosa (npr. držanje mliječnih krava), ili se preorijentirati na one proizvodnje koje samo kratko vrijeme zahtijevaju puno radno opterećenje (npr. proizvodnja jagoda, siolnog voća i dr.). Ako se ne uvede nova organizacija gospodarstva, prilagođena uvjetima mješovitog privređivanja, dolazi obično do preopterećenja članova obitelji, prvenstveno žene, što može dovesti do psiholoških i socijalnih napetosti unutar obitelji, a zbog pomanjkanja vremena može u tom slučaju doći do socijalne dezintegracije porodice radnika-seljaka (Planck — Ziche, 1979).

U visoko razvijenim zemljama, gdje je poljoprivreda tržišno usmjeren, službena statistika grupira sva poljoprivredna gospodarstva na dvije velike skupine: komercijalna gospodarstva i ostala gospodarstva, u koja spadaju sitna, staračka i mješovita gospodarstva. Ta podjela znatno olakšava uvid i praćenje procesa koncentracije i centraliza-

cije u poljoprivredi. Komercijalna gospodarstva ostvaruju visok dohodak od poljoprivrede, dok druga grupa gospodarstva najveći dio dohotka ostvaruje radom izvan gospodarstva i često izvan poljoprivrede.

Postoje razlike u ocjeni karaktera i značaja mješovitih gospodarstava, koje se kreću od izrazito negativnih kvalifikativa (I. Klauzer, 1963), koji se ne iscrpljuje samo u konstataciji da mješovita gospodarstva često lošije obrađuju zemlju, nego proširuju svoj domet i na efekat u radu izvan poljoprivrede, u vidu nižeg radnog učinka na radnom mjestu, čestog izostajanja s posla radi važnijih poljoprivrednih radova, nezainteresiranosti za unapređenje proizvodnje u poduzeću kao i za razvoj radne organizacije, odnosno za sudjelovanje u neposrednim ili posrednim vidovima samoupravljanja u njoj, itd. Ovamo spada i često upotrebljavan pejorativni naziv »polutani« za seljake-radnike. Međutim, sve se više čuju i ističu suprotna mišljenja, potkrijepljena ispitivanjima u svijetu i u nas. Tako J. Levstik (1966) navodi rezultate ankete u SR Njemačkoj, gdje je utvrđeno da je tzv. poluproletarijat (seljaci-radnici) ostvario jednaku ili veću produktivnost u industriji nego ostali radnici, jer je manje mobilan, vezan za zemlju i zato strahuje da ne bude otpušten ukoliko se ne zalaže na poslu. Slična anketa provedena u nas (S. Krašovec, 1965) pokazala je u svega nekoliko slučajeva zamjerke zbog čestog ili sezonskog izostajanja radnika-seljaka s posla, ali je utvrđeno da neke grane industrije (metalurgija, tekstilna industrija, rudarstvo) smatraju ove radnike boljim, fizički jačim, s većom rezistencijom, višim radnim standardom i većom radnom disciplinom nego što su to gradski radnici, naročito omladina. Planck i Ziche (1979) smatraju da se društveno-ekonomska vrijednost poljoprivrede i značaj mješovitih gospodarstava sastoji u nimalo značajnom doprinosu u stvaranju društvenog proizvoda korištenjem obradivih površina, postojećih zgrada i strojeva kao i boljem iskorištavanju djelomično zaposlene radne snage. Društveno-politički značaj mješovitih gospodarstava (Werschnitzky, 1975) leži naročito u području mnogih problema održavanja kulturnog pejzaža kao i sudjelovanja širokih slojeva stanovništva u zemljišnoj imovini. Osim toga, putem poljoprivrede mješovitih gospodarstava zaustavlja se, odnosno usporava eksodus stanovništva iz poljoprivrednih područja i time učvršćuje socijalna struktura na selu. Osim toga, masovno postojanje mješovitih gospodarstava doprinosi razvoju proizvodnje za tržište jer ova gospodarstva u znatnoj količini proizvode hranu za vlastite potrebe i ne opterećuju tržište hranom (P. Marković, 1980). Osim toga oko 35% mješovitih gospodarstava kod nas je suficitarno u odnosu na neto tržišnu proizvodnju (P. Marković, 1980), a u ekonomski nerazvijenim područjima, sredstvima od rada izvan gospodarstva oni unapređuju i gospodarstvo.

Masovno konstituiranje mješovitih gospodarstava ima u nas i svoj društveno-ekonomski značaj jer je u osnovi izmijenjena socijalno-ekonomska struktura, čime se ublažava ekonomska diferencijacija i polarizacija na selu — koja nastaje povećanjem ukupne, a posebno robne proizvodnje. Osim toga, zadržavanjem na selu i na gospodarstvu, smanjena su i društvena ulaganja koja bi se inače morala izdvojiti za stambeno-komunalnu izgradnju u gradovima i industrijskim centrima.

rezultati istraživanja

Analiza razvoja mješovitih gospodarstava Slavonije : Baranje izvršena je na osnovi podataka prikupljenih anketnim istraživanjima.¹⁾ Podaci o broju i udjelu mješovitih gospodarstava pokazuju da je udio ove grupe gospodarstava prije drugoga svjetskog rata bio neznatan (1931. — 9⁰/₀ u Jugoslaviji), a nagli porast može se pratiti od 1949:

Mješovita gospodarstva

Jugoslavija*	SR Hrvatska**
1931. — 9 ⁰ / ₀	1957. — 37 ⁰ / ₀
1949. — 19 ⁰ / ₀	1960. — 40 ⁰ / ₀
1955. — 32 ⁰ / ₀	1969. — 45 ⁰ / ₀
1960. — 39 ⁰ / ₀	
1969. — 44 ⁰ / ₀	

*) Izvor: P. Marković: Poljoprivredna geografija, 1970.

***) Izvor: P. Marković, 1963. i S. Livada 1969.

Podaci provedenih anketa za Slavoniju i Baranju pokazuju međutim bitno drugačija kretanja:

1960. — 39,0 ⁰ / ₀
1964. ²⁾ — 35,9 ⁰ / ₀
1969. — 26,62 ⁰ / ₀
1978. — 40,77 ⁰ / ₀
1982. — 43,88 ⁰ / ₀

Podaci 1960—1969. pokazuju neprestano opadanje udjela mješovitih gospodarstava na ovom području, a tek od 1978. ponovni porast tako da je istom te godine dostignut nivo učešća mješovitih gospodarstava koji je u SRH bio dostignut još 1960, a u usporedbi sa SFRJ — nivo ostvaren 1969, dostignut je na ovom našem području tek 1982, premda su podaci za 1960. podjednaki za Slavoniju i Baranja i za SFRJ.

Nešto viši udio mješovitih gospodarstava u SRH objašnjava P. Marković (1963) procesom odlaženja i zapošljavanja poljoprivrednika izvan gospodarstva zahvaljujući izraženoj centralizaciji industrije uz nešto jaču urbanizaciju nego u drugim dijelovima SFRJ. U odnosu na Slavoniju i Baranju to znači da su te karakteristike do 1969. bile slabije izražene, a da se u razdoblju 1969—1978. privredna kretanja kao i orijentacija poljoprivrednika donekle mijenjaju, što je svakako u vezi s gradnjom novih industrijskih kapaciteta, većom zaposlenošću stanovnika i povratkom dijela privremeno zaposlenih iz inozemstva, koji pretežno svoju ušteđevinu ulažu u djelatnosti izvan poljoprivrede.

1) 1. Anketa 1959. s obuhvatom 4421 gospodarstva u 13 sela na području tadašnjeg kotara Osijek, 2. Anketa 1961. sa ukupno 5347 gospodarstava u 14 sela kotara Osijek, 3. Anketa 1969. sa ukupno 1063 gospodarstva u 24 sela s područja makroregije Slavonije i Baranje, 4. Anketa 1978. sa ukupno 1158 gospodarstava u 24 sela istoga područja, 5. Anketa 1982. sa 948 gospodarstava u 22 sela istoga područja. U podacima anketa 1959. i 1961. nije izvršeno grupiranje gospodarstava uz izdvojene grupe mješovitih gospodarstava, dok je to izvršeno u ostalim anketama (tj. 1969, 1978. i 1982). Kako se u svim godinama javlja grupa »sveukupna gospodarstva« — moguća je komparacija karakterističnih promjena po godinama.

2) Podatak iz Popisa poljoprivrednih gospodarstava Slavonije i Baranje, a 1960. iz Popisa poljoprivrede u SFRJ kao dio svjetskog popisa poljoprivrede.

Glavnina mješovitih gospodarstava u svim se analiziranim godinama nalazi u najsitnijim posjedovnim kategorijama, premda njihov udio tokom analiziranih godina raste u svim pa i najkrupnijim kategorijama posjeda, što znači da i najkrupnija gospodarstva sve više pribjegavaju dualitetu ili pluralitetu u stjecanja dohotka. Ovo se može vidjeti iz podataka o udjelu mješovitih gospodarstava u ukupnom broju gospodarstava po posjedovnim kategorijama i godinama (za područje makroregije Slavonije i Baranje):

Kategorija	1969.	1978.	1982.
1. 0,1—1 ha	48,80	58,76	66,22
2. 1,0—2,0 ha	39,21	56,95	64,61
3. 2,0—3,0 ha	30,43	50,25	56,69
4. 3,0—5,0 ha	26,29	37,60	41,47
5. 5,0—8,0 ha	17,09	27,92	29,46
6. 8,0 ha i više	12,35	18,38	26,76
∅	26,62	40,77	43,88

Karakteristično je da u svim godinama udio mješovitih pravilno opada s porastom veličine gospodarstva i to bez izuzetaka ili neke nepravilnosti. Također se udio u svakoj posjedovnoj kategoriji povećava iz godine u godinu, ali je ovaj porast najveći u 6. posjedovnoj kategoriji (razlika 8,38), a najmanji u 5. kategoriji, gdje iznosi svega 1,44 postotnih jedinica.

Promjene socijalno-ekonomske strukture poljoprivrednih domaćinstava pokazuju da mješovita gospodarstva u svim analiziranim godinama i svim posjedovnim kategorijama imaju prosječno više ukupnih kao i aktivnih članova po jednom domaćinstvu, nego poljoprivredna i ostala gospodarstva. Vremenski trend pokazuje kolebanje prosječnog broja članova kod sveukupnih kao i kod mješovitih gospodarstava po godinama, što se vidi iz slijedećeg pregleda.

Tablica 1

Prosječni broj članova po jednom domaćinstvu

Godina	Grupa gospodarstva	1	2	3	4	5	6	Ukupno
1959.	Sveukupna	3,43	3,29	3,40	4,00	4,15	4,24	3,71
1961.	Sveukupna	3,49	3,24	3,40	3,90	4,21	4,41	3,69
1969.	Sveukupna	3,30	3,23	3,84	3,91	4,43	4,90	3,90
	Mješovita	4,14	4,18	4,76	5,27	5,06	5,73	4,78
	Polj. i ostala	2,49	2,62	3,44	3,42	4,30	4,78	3,70
1978.	Sveukupna	3,39	3,40	3,54	3,50	4,24	4,86	3,81
	Mješovita	4,01	4,31	4,34	4,56	5,03	6,20	4,54
	Polj. i ostala	2,49	2,17	2,73	2,87	3,94	4,56	3,30
1982.	Sveukupna	3,00	3,65	3,59	3,68	4,33	4,75	3,93
	Mješovita	3,63	4,26	4,27	4,58	5,31	6,00	4,59
	Polj. i ostala	1,76	2,54	2,71	3,03	3,92	4,29	3,42

Tablica 2

Prosječni broj aktivnih članova

Godina	Grupa gospodarstva	1	2	3	4	5	6	Ukupno
1959.	Sveukupna	1,85	1,82	1,86	2,30	2,45	2,69	2,11
1961.	Sveukupna	1,90	1,93	2,00	2,33	2,63	2,80	2,18
1969.	Sveukupna	1,52	1,80	2,06	2,25	2,32	2,60	2,15
	Mješovita	1,58	2,22	2,62	3,09	3,04	3,55	2,62
	Polj. i ostala	1,46	1,54	1,82	1,95	2,17	2,46	1,98
1978.	Sveukupna	1,92	2,01	2,10	2,23	2,48	2,69	2,25
	Mješovita	2,25	2,36	2,36	2,77	3,00	3,48	2,58
	Polj. i ostala	1,44	1,55	1,83	1,91	2,28	2,51	2,02
1982.	Sveukupna	1,54	1,86	1,92	2,06	2,09	2,30	2,01
	Mješovita	1,88	2,27	2,30	2,76	2,75	3,18	2,50
	Polj. i ostala	0,88	1,11	1,41	1,55	1,81	1,98	1,63

Nasuprot mješovitim gospodarstvima — poljoprivredna i ostala gospodarstva imaju u svim godinama i svim posjedovnim kategorijama najmanji prosječni broj ukupnih i aktivnih članova, što se može smatrati lošijim mogućnostima privređivanja koje nastaju kao posljedica procesa starenja poljoprivrednih gospodarstava kao i definitivnog odlaska jednog dijela potomaka nakon završenog školovanja.

Analiza po godinama pokazuje stanovita kolebanja u broju članova — kako kod sveukupnih, tako i kod mješovitih i poljoprivrednih gospodarstava, koja su vjerojatno više posljedica različite širine zahvata ankete, kao i činjenice da nisu svake godine anketirana ista gospodarstva u istim selima. Prema tome radi se o slučajnim kolebanjima koja u cjelokupnosti odražavaju vrlo blag porast prosječnog broja članova domaćinstva. Prosječni broj aktivnih članova pokazuje, međutim, od 1978. do 1982. tendenciju opadanja u svim grupama gospodarstava, što treba dovesti u vezu s promjenom strukture članova domaćinstva 1982. u pravcu naglašenog smanjivanja broja žena koje rade samo u kući, čime se smanjuje broj aktivnih članova, zahvaljujući nabavi mehanizacije.

U odnosu na veličinu posjeda, podaci za sve analizirane godine pokazuju u sve tri grupe gospodarstava gotovo pravilnu tendenciju povećanja prosječnog broja članova, odnosno aktivnih članova domaćinstva od najsiitnije do najkrupnije vlasničke kategorije, što znači da, ukoliko je posjed veći, utoliko u pravilu domaćinstvo broji više ukupnih i aktivnih članova. Odstupanja od ovog pravila neznatna su i pojavljuju se u nekim godinama u određenim vlasničkim kategorijama.

Analiza broja sposobnih, odnosno nesposobnih članova domaćinstva kao i angažmana sposobnih članova u poljoprivredi ili izvan poljoprivrede, prikazana je u tablici 3.

Tablica pokazuje da se udio nesposobnih u intervalu od 1959. do 1982. na području slavonsko-baranjske makroregije povećao za 5,63% (sa 43,18 na 48,81% u 1982 — prosjek za sveukupna gospodarstva). Pri tome je udio nesposobnih u prosjeku veći kod poljoprivrednih i ostalih gospodarstava, a manji kod mješovitih gospodarstava. Izuzetak od

Tablica 3

Sposobni i nesposobni članovi domaćinstva

Godina	Grupa gospodarstva	Nesposobni (u % od ukupnog broja članova)	Sposobni	Sposobni rade u	
				poljopriv. (u % od ukupno sposobnih)	izvan poljopriv.
1959.	Ukupna	43,18	56,82	79,25	20,75
1961.	Ukupna	40,76	59,24	80,64	19,36
1969.	Ukupna	46,01	53,99	89,43	10,57
	Mješovita	45,08	54,92	67,43	32,57
	Poljopriv. i ostala	46,45	53,55	100	—
1978.	Ukupna	40,89	59,11	77,29	22,71
	Mješovita	43,09	56,91	51,59	48,51
	Poljopriv. i ostala	38,81	61,19	100	—
1982.	Ukupna	48,91	51,19	70,58	29,42
	Mješovita	45,60	54,40	46,00	54,00
	Poljopriv. i ostala	52,29	47,71	100	—

ovog jesu podaci za 1978, što može biti rezultat nespecifičnih uzroka u vezi s izborom gospodarstava pri anketiranju. Analogno tome u suprotnom se odnosu pojavljuje udio sposobnih za privređivanje, tako da izrazito smanjenje (za 5,84⁰%) ovoga učešća od 1969. do 1982. pokazuju poljoprivredna i ostala gospodarstva, kod kojih u 1982. više od polovine članova čine nesposobni.

U pogledu poljoprivredne, odnosno nepoljoprivredne orijentacije u privređivanju, analiza pokazuje porast od 1954. do 1969, a zatim (do 1982) smanjenje udjela poljoprivredne orijentacije. Kao osnovni uzrok treba uzeti povećanje broja i udjela mješovitih gospodarstava od 1961. do danas, tako da se vidi neprestani porast članova zaposlenih izvan poljoprivrede kod mješovitih gospodarstava od 1969. do 1982. (sa 32,57 na 54% od ukupnog broja sposobnih članova domaćinstva). Po veličini posjeda ovo obilježje pokazuje u svim godinama povećanje udjela zaposlenih u poljoprivredi od 1. do 6. vlasničke kategorije, a smanjenje udjela zaposlenih izvan poljoprivrede s porastom veličine gospodarstva. Obrnut odnos pokazuju poljoprivredna i ostala gospodarstva u 1969. 1978. i 1982, što ukazuje na starenje ovih gospodarstava.

Detaljnija struktura članova domaćinstva prikazana je prema podacima ankete iz 1978. i 1982. u tablici 4.

Udio djece do 10 godina starosti nešto se smanjio u sve tri grupe gospodarstava, pri čemu najveći udio djece do 10 godina starosti imaju mješovita gospodarstva. Pri tome se razlika između mješovitih i poljoprivrednih i ostalih gospodarstava u pogledu broja djece povećala (sa 3,67 na 3,74 postotnih poena).

Udio broja učenika i studenata pokazuje blago smanjenje u 1982. i u mješovitim gospodarstvima, a neznatno povećanje kod poljoprivrednih i ostalih gospodarstava. Međutim, po veličini posjeda ovo obilježje u obje godine (tj. 1978. i 1982) pokazuje izrazito opadanje idući od 1. prema 6. vlasničkoj kategoriji u grupi ukupnih i mješovitih go-

Tablica 4

Struktura članova domaćinstva po godinama i grupama gospodarstava (u % od ukupnog broja članova)

God.	Grupa gospodarstva	Djeca do 10 godina	Učenici i studenti	Žene rade		Muški poljop.	Stalno zaposl.
				u kući	na gospod.		
1978.	Ukupna	9,61	17,45	9,91	23,65	22,04	13,42
	Mješovita	11,49	18,94	9,91	19,17	10,19	27,55
	Polj. i ostala	7,82	16,05	9,90	27,90	33,29	—
1982.	Ukupna	9,07	16,36	16,33	13,89	22,20	15,04
	Mješovita	10,89	15,97	13,87	11,73	13,30	29,34
	Polj. i ostala	7,15	16,77	18,91	16,16	31,55	—

spodarstava javlja se s povećanjem posjeda izrazit porast udjela ovog obilježja.

Udio žena koje rade samo u kući gotovo je dvostruko veći u 1982. u usporedbi sa 1978. Takav je porast najveći u grupi poljoprivrednih i ostalih gospodarstava, a najmanji u grupi mješovitih (porast sa 9,91 na 13,87%). Ovo se može objasniti većom orijentacijom žena na rad u kući, a ne na gospodarstvu, kao posljedicom sve veće opremljenosti gospodarstva strojevima i uređajima koji zamjenjuju jedan dio ljudske radne snage, ali i kao posljedica procesa sve većeg starenja članova domaćinstva. Ove su promjene ipak najmanje izražene u grupi mješovitih gospodarstava, jer je u njima zbog zapošljavanja pojedinih članova izvan gospodarstva, često i samog domaćina, svaka iole za rad sposobna ženska ruka potrebna na gospodarstvu. To potvrđuje pad udjela žena koje rade na gospodarstvu (od 1978. do 1982.). Najniži postotak udjela pokazuju mješovita gospodarstva, a najveći pad se javlja u grupi poljoprivrednih i ostalih gospodarstava.

Distribucija oba obilježja (»žene rade samo u kući« i »žene rade na gospodarstvu«) po vlasničkim kategorijama ne pokazuje ni u jednoj analiziranoj godini, kao ni u jednoj grupi gospodarstava neku pravilnost u promjenama. Jedino je uočljiv blagi pad od najsišnije do najkrupnije kategorije za oba obilježja u grupi poljoprivrednih i ostalih gospodarstava u 1978, što međutim ne mora biti tipično.

Broj muških poljoprivrednika ne pokazuje neke promjene, što potvrđuje prijašnji zaključak da je smanjenje udjela žena koje rade na gospodarstvu posljedica većeg uvođenja poljoprivredne mehanizacije. Analiza po grupama gospodarstava otkriva stanoviti porast broja muških poljoprivrednika u mješovitim gospodarstvima kao i izvjestan pad u grupi poljoprivrednih i ostalih gospodarstava. Po veličini posjeda ovo obilježje pokazuje tendenciju postepenog porasta s povećanjem posjeda u grupi sveukupnih i mješovitih gospodarstava — dok u grupi poljoprivrednih i ostalih gospodarstava nema neke promjene, ali je u svim kategorijama posjeda ovaj udio relativno visok i viši nego u preostale dvije grupe gospodarstava.

Slijedeća kategorija — stalno zaposleni — pokazuje tendenciju porasta kako za sveukupna tako i za mješovita gospodarstva. Po posjedovnim kategorijama ova kategorija članova domaćinstva u obje ana-

lizirane godine i za obje grupe gospodarstava (ukupna i mješovita) pokazuje pravilnu tendenciju smanjivanja u zavisnosti s porastom veličine posjeda. Ova se pojava objašnjava činjenicom što udio mješovitih gospodarstava opada s porastom veličine posjeda.

Podatak o kategoriji članova nesposobnih za rad pokazuje porast od 1978. do 1982, gdje se njihov udio udvostručuje u sve tri grupe gospodarstava i najveći je u grupi poljoprivrednih i ostalih gospodarstava. Po veličini posjeda nema neke pravilnosti u promjeni veličine udjela ovog obilježja. To govori da je proces starenja zahvatio sve grupe i kategorije gospodarstava, a naročito poljoprivredna i ostala gospodarstva.

Udio mješovitih gospodarstava u ukupnoj površini posjeda povećao se u 1982. u usporedbi s ranijim godinama (1978 = 31,82%, a 1982 = 35,48% od ukupne površine posjeda svih anketiranih gospodarstava). Usporedba je najočitiija u slijedećem prikazu:

Tablica 5

Proj i površina mješovitih gospodarstava prema svim anketiranim gospodarstvima

Godina	% u broju gospodar.	% u posjedu	φ ha po gospodarstvu	φ ha po članu domaćinstva
1969.	26,62	20,65	3,38	0,71
1978.	40,97	31,82	3,19	0,70
1982.	43,88	35,48	3,65	0,79

Povećanje udjela mješovitih u ukupnoj površini posjeda u 1982. prema 1978. (+ 3,11) ukazuje na to da se u prosjeku povećala također i prosječna površina po jednom gospodarstvu (sa 3,19 u 1978. na 3,65 ha u 1982). Prosječna ukupna površina posjeda po članu domaćinstva mješovitih gospodarstava također se povećala (sa 0,70 na 0,79 ha u 1982), jer je površina posjeda znatnije porasla nego što je porastao prosječan broj članova po gospodarstvu (+ 1,10). Iz pregleda također je vidljivo da je u 1982. zaustavljen dotadašnji pad prosječne veličine mješovitih gospodarstava kao i opadanje prosječne površine gospodarstva po članu.

Mješovita gospodarstva raspolažu sve većim kapacitetima poljoprivrednih strojeva i uređaja. Udio mješovitih gospodarstava u posjedovanju pojedinih vrsta poljoprivrednih strojeva i uređaja u 1982. prikazan je po visini prosječne zastupljenosti (u % od ukupnog broja odgovarajućih strojeva) ovako: elektromotor 45,03%, krunjača 43,22%, mlin čekičar 43,12%, automatska hranilica 41,66%, traktor 40,78%, vršilica 40,00%, kola sa pneumaticima 39,14%, žitni kombajn 38,46%, sječakara 38,36%, motori SUI 36,11%, kosačica 33,91%, samovezačica 33,33%, sijačica traktorska 32,13%, kamion 27,27%, automatsko napajanje 27,27%, mehanička mužnja 26,47%.

Najveći udio pokazuju mješovita gospodarstva u posjedovanju elektromotora. Slično je s krunjačom, mlinom čekičarom i automatskom hranilicom i traktorom. Značajan je i podatak da se 33,5% žitnih kombajna nalazi u posjedu mješovitih gospodarstava. U usporedbi sa

1978. treba naglasiti da se npr. za traktore ovaj udio mješovitih domaćinstava povećao sa 30 na 40,78%, za žitne kombajne sa 30% na 38,46%, a za vršalice se međutim smanjio sa 45 na 40% od ukupnog broja vršalica, što je razumljivo s obzirom na preorijentaciju na žetvu kombajnom. U opremanju suvremenim uređajima u stočarstvu (mehanička mužnja, automatske hranilice i napajalice) mješovita gospodarstva ne zaostaju, nego idu ukorak s ostalim poljoprivrednim gospodarstvima.

Analiza opremljenosti poljoprivrednih domaćinstava pokazala je da su mješovita bolje opremljena kućanskim aparatima i tehničkom opremom, naročito opremom višeg standarda. Analiza je izvršena za 1978. i 1982. na bazi anketnih podataka.

Od opreme suvremenog standarda snimljeno je ima li domaćinstvo slijedeće: električnu struju, električno kuhalo, električno glačalo, električni štednjak, usisivač za prašinu, hladnjak, stroj za pranje rublja, radio aparat, televizor, bicikl, motorkotač i osobni automobil. Analizom je utvrđeno da se opremljenost u obje promatrane godine povećava od sitnijih prema krupnijim posjedovnim kategorijama u obje grupe gospodarstava. Mješovita gospodarstva u pravilu pokazuju znatno bolju opremljenost nego sva druga. Prikaz rekapitulacije odstupanja svih obilježja od normalne distribucije po godinama, prikazan je u tablici 6.

Tablica 6

Broj odstupanja obilježja od normalne raspodjele po posjedovnim kategorijama, godinama i tipu gospodarstva

Kategorija	1978.				1982.			
	Ukupna gosp.		Mješovita gosp.		Ukupna gosp.		Mješovita gosp.	
	+	—	+	—	+	—	+	—
1.	4	8	6	6	6	6	8	4
2.	1	11	4	8	4	8	8	4
3.	1	11	2	10	2	10	4	8
4.	5	7	6	6	0	12	3	9
5.	11	1	11	1	10	2	9	3
6.	12	0	10	2	10	2	12	0

Iz pregleda se vidi da ukupna opremljenost domaćinstava raste od 1978. do 1982, i to naročito kod sitnih posjedovnih kategorija. Najslabiju opremljenost pokazuju u 1978. druga i treća posjedovna kategorija (tj. veličine 1—3 ha), a u 1982. najslabije je opremljena 4. kategorija (3—5 ha). U svakoj od analiziranih godina mješovita gospodarstva pokazuju u svim posjedovnim kategorijama bolju opremljenost, uz neznatna kolebanja u 6. kategoriji (1982). Ovo se može objasniti većim ukupnim dohotkom što ga ostvaruju mješovita, u usporedbi sa čisto poljoprivrednim gospodarstvima u istoj posjedovnoj kategoriji.

Tablica pokazuje porast svih vrsta opremljenosti u obje grupe gospodarstava, tj. kod svih i kod mješovitih osim opremljenosti motorkotačima, gdje je zabilježen pad, i to jače kod mješovitih nego kod svih gospodarstava. Ovo je smanjenje u vezi s porastom udjela automo-

Tablica 7

Opremljenost anketiranih domaćinstava po godinama i grupama gospodarstava (% od ukupnog broja gospodarstava)

Vrsta opremljenosti	1978.		1982.	
	Ukupno	Mješovita	Ukupno	Mješovita
1. Struja	99,57	99,99	99,58	100
2. El. kuhalo	41,21	46,09	52,21	58,89
3. El. glačalo	83,28	88,16	85,86	89,42
4. El. štednjak	64,57	75,47	77,32	85,82
5. Usisivač za prašinu	23,10	33,40	51,16	61,54
6. Frižider	75,17	83,93	89,03	94,95
7. Stroj za pranje rublja	38,62	49,05	56,12	66,58
8. Radio	88,53	93,02	91,14	94,95
9. Televizor	73,53	87,74	85,76	94,23
10. Bicikl	68,01	74,84	80,91	86,05
11. Motorkotač	24,39	34,03	21,73	27,40
12. Osobni automobil	16,38	29,38	28,90	38,70

bila, a donekle i bicikla od 1978. do 1982, što znači s porastom standarda poljoprivrednika i preorijentacijom zbog restrikcija u potrošnji goriva.

Orijentacija na dalje školovanje djece poslije osnovne škole kao indikator proizvodne orijentacije i međugeneracijske pokretljivosti u seljačkim gospodarstvima analizirana je da se utvrdi u kojoj mjeri zapošljavanje izvan gospodarstva utječe na školovanje djece. Utvrđeno je da djecu školuju poslije osnovne škole ne samo mješovita nego i čista poljoprivredna gospodarstva i u tome nema statistički značajne razlike. Međutim, analizom orijentacije poljoprivrednika na slanje djece na visokoškolski studij utvrđeno je, prije svega, da ta orijentacija raste s veličinom posjeda tako da se 56% svih studenata regrutira unutar najkrupnije posjedovne kategorije (iznad 5 ha), ali da mješovita gospodarstva u najnižim posjedovnim kategorijama (1. do 3. kategorije) školuju 92% od svih studenata u tim kategorijama. U odnosu na ukupnu orijentaciju utvrđeno je da npr. 40,77% mješovitih (u 1978) školuje 55,52% od svih studenata (u 1969. 32,76%), što dokazuje da kombinirani dohodak domaćinstva pruža više ekonomskih mogućnosti za takav vid školovanja djece.

* * *

Analiza karakteristika razvoja mješovitih gospodarstava na području Slavonije i Baranje (Zajednice općina Osijek), temelji se na podacima anketa provedenih 1959, 1961, 1969, 1978. i 1982, te je utvrđeno slijedeće:

— Na području ove makroregije utvrđeno je od 1960. do 1969. neprestano opadanje udjela mješovitih gospodarstava, a tek od 1978. porast ovog udjela, za razliku od područja SRH i SFRJ, gdje taj udio neprestano raste.

— Glavnina mješovitih gospodarstava nalazi se u svim godinama u najnižim posjedovnim kategorijama, ali se u novije vrijeme povećava njihov broj i udio također i u najkrupnijim posjedima.

— Mješovita gospodarstva ove makroregije imaju veći prosječni broj ukupnih članova po domaćinstvu kao i veći prosječni broj aktivnih članova po jednom domaćinstvu nego poljoprivredna i ostala gospodarstva. Prosječni broj članova povećava se od 1. do 6. posjedovne kategorije, kako kod mješovitih tako i kod ostalih gospodarstava.

— Udio nesposobnih članova domaćinstva u mješovitim gospodarstvima u analiziranom periodu neznatno se povećao, za razliku od poljoprivrednih i ostalih gospodarstava, gdje je ovo povećanje daleko izrazitije. Analogno tome, udio je sposobnih za rad u mješovitim gospodarstvima neznatno smanjen, a u poljoprivrednima jače smanjen. Broj i udio zaposlenih izvan poljoprivrede u mješovitim se gospodarstvima od 1969. do 1982. povećao, kao posljedica postepenog porasta udjela mješovitih u broju ukupnih gospodarstava u istom razdoblju. Udio broja djece do 10 godina starosti najveći je u svim godinama kod mješovitih gospodarstava, udio đaka i studenata pokazuje blago smanjenje 1978—1982. sveukupno i u mješovitim, a neznatan porast kod poljoprivrednih gospodarstava. Broj djece nešto je veći u mješovitim gospodarstvima u sitnijim posjedovnim kategorijama, dok je obrnuto kod poljoprivrednih gospodarstava.

Broj i udio žena koje rade samo u kući povećava se, ali manje u mješovitim nego u poljoprivrednim gospodarstvima. Udio žena koje rade na gospodarstvu jako je smanjen, ali najblaže kod mješovitih gospodarstava. Udio muških poljoprivrednika pokazuje izvjestan porast kod mješovitih, a izvjestan pad u grupi poljoprivrednih gospodarstava. U grupi mješovitih također je utvrđen izvjestan porast broja muških poljoprivrednika usporedo s povećanjem posjeda. Podaci o stalno zaposlenim članovima pokazuju u mješovitim gospodarstvima tendenciju porasta 1978—1982, uz smanjivanje po posjedovnim kategorijama idući od sitnijih prema krupnijim gospodarstvima. Kategorija članova nesposobnih za rad 1978—1982. udvostručila se i to u sve tri grupe gospodarstava, što govori o procesu starenja seljačkih poljoprivrednih gospodarstava — koji zahvaća sve grupe i kategorije, a naročito poljoprivredna gospodarstva.

— Udio mješovitih gospodarstava u posjedu povećava se od 1978. do 1982, čime je zaustavljen dotadašnji pad. Povećava se i prosječna veličina posjeda po jednom gospodarstvu kao i prosjek po članu domaćinstva mješovitog gospodarstva.

— Mješovita gospodarstva raspolazu sa sve više poljoprivrednih strojeva, a njihov udio u posjedovanju strojeva raste od 1978. do 1982. Također se mješovita gospodarstva opremaju suvremenim uređajima u stočarstvu, pri čemu idu ukorak s poljoprivrednim gospodarstvima.

— Domaćinstva mješovitih gospodarstava znatno su bolje opremljena kućanskim aparatima i tehnikom nego poljoprivredna gospodarstva i to naročito tehnikom tzv. višeg standarda. Statistička značajnost razlike između opremljenosti mješovitih i ostalih gospodarstava vrlo je visoka za većinu elemenata standarda, što ukazuje na veliku zavisnost nivoa opremljenosti domaćinstava ove makroregije od udjela mješovitih gospodarstava.

— Što se tiče školovanja djece nakon osnovnog obrazovanja utvrđeno je da nema neke bitne razlike između mješovitih i poljoprivrednih gospodarstava, ali je utvrđen natprosječni udio mješovitih u upućivanju djece na visokoškolske obrazovne ustanove. Nadalje, u najsitnije tri posjedovne kategorije (do 3 ha) mješovita gospodarstva školuju 92⁰% svih studenata, što dokazuje da kombinirani dohodak gospodarstva osigurava više mogućnosti za slanje djece na fakultet.

literatura:

- KRAŠOVEC, S. 1965.: Budućnost mješovitih gospodarstava, **Sociologija sela**, br. 7/8, Zagreb.
- KRAŠOVEC, S. 1966.: Uloga seljaka-radnika u ekonomskom razvoju u uvjetima prenaseljenosti, **Ekonomika poljoprivrede** br. 1, Beograd.
- KURBEL R. 1980: Pojava i razvoj mješovitih gospodarstava na području Zajednice općina Osijek, **Zbornik Simpozija JAZU: Osijek kao polarizacijsko žarište**, Osijek.
- KURBEL R., KURBEL, O. 1983: Mješovita gospodarstva u poljoprivredi kao prateća kategorija industrijskog razvoja, **Privreda**, br. 11, Osijek.
- KURBEL R., KURBEL, O. 1987.: Analiza promjena u opremljenosti poljoprivrednih domaćinstava slavonsko-baranjske makroregije, **Agronomski glasnik**, br. 1, Zagreb.
- KURBEL, R., KURBEL, O. 1987.: Nasljeđivanje seljačkih gospodarstava i profesionalna orijentacija nasljednika, **Privreda**, broj 6, Osijek.
- MARKOVIĆ i sur. 1980.: **Ekonomika poljoprivrede**, G. Milanovac.
- PLANCK, U., ZICHE J. 1979.: **Land und Agrarsoziologie**, Stuttgart.
- WENZEL, H. J. 1974.: Die ländliche Bevölkerung, Giessen.
- WERSCHNITZKY, U. 1975.: Nebenberufliche Landwirtschaft, **Berichte über Landwirtschaft**, No. 53.

Robert Kurbel
Olga Kurbel

**Characteristics of the Development
of Part-Time Farms in Slavonija
and Baranja**

Summary

The great number of part-time farms in Yugoslavia are the result of economic differentiation and polarization in the village, which has followed the increase in production as a whole, and especially the increase of market production.

Longitudinal research carried out by the authors several times already shows that the process of the more intense development of part-time farms started in Slavonija and Baranja later than in the rest of Croatia. Most of these farms are very small, although larger farms have also turned part-time in recent years. On an average, part-time farms have more members, and more active members, than farms that are purely agricultural and other farms. The participation of women in farm work is decreasing, but not as fast as on the purely agricultural farms. The average size of the property owned by the part-time farms is increasing. The farms are becoming better equipped and the households are better equipped than other households. ●

**Характеристики развития
смешанных хозяйств в Славонии
и Баранье**

Резюме

В большей части домашних хозяйств смешанного типа у нас, отмечается экономическая дифференциация и поляризация в сельской местности являющиеся за счет роста общего и в отдельности — товарного производства.

Продольно проводимые авторами исследования в нескольких приемах, показали что процесс массового появления хозяйств смешанного типа, начался позднее в Славонии и Баранье чем в Хорватии. Однако, большая часть этих хозяйств принадлежит самим низким категориям собственников, несмотря на факт, что в последнее время в этот процесс включаются и более крупные хозяйства.

В смешанных хозяйствах имеется в среднем больше членов и больше трудящихся чем в сельскохозяйственных и остальных хозяйствах. Доля женщин занятых в хозяйстве снижается, однако более замедленными темпами чем в сельскохозяйственных хозяйствах. В то же время, увеличивается в среднем, величина участка принадлежащего смешанным хозяйствам. Повышается также качество оборудования хозяйств и оснащения домашних хозяйств. ●